

นำเรื่อง

จากกรุงเทพมหานครไปตามทางรถไฟสายเหนือ ระยะทางประมาณ ๓๘๙ กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางโดยรถไฟอย่างรวดเร็ว ๗ ชั่วโมง อย่างช้า ๙ ชั่วโมง ก็จะถึงจังหวัดสำคัญจังหวัดหนึ่งคือ “พิษณุโลก” ซึ่งเรารู้จักกันในชื่อเมืองโบราณอีก ๒ ชื่อด้วยกันคือ “เมืองสองแคว” หรือ “เมืองอกแตก” อันนับได้ว่าเป็นเมืองโบราณที่เก่าแก่มากหลายร้อยปีล่วงมาแล้ว ในปัจจุบันยังปรากฏมีโบราณวัตถุสถานที่เก่าแก่เหลืออยู่มากมายหลายแห่ง นำเดินทางไปชมและศึกษาหาความรู้เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะพระพุทธชินราช ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่งามยิ่งองค์หนึ่งก็ประดิษฐานอยู่ที่พิษณุโลกนี่เช่นกัน

การเดินทางจากกรุงเทพมหานครไปยังพิษณุโลกหรือเมืองสองแควก็นับว่าสะดวกมาก คือจะเดินทางได้ทั้งทางรถไฟ รถยนต์ และเครื่องบิน สำหรับทางรถไฟนั้น ถ้าเดินทางโดยรถด่วนหรือรถเร็ว (ซึ่งเลยไปถึงเชียงใหม่) ใช้เวลาเพียง ๗ ชั่วโมงเท่านั้น

ส่วนรถธรรมคาใช้เวลาเดินทางราว ๘ ชั่วโมง ซึ่งมีวันละหลาย ขบวนทั้งกลางวันและกลางคืน สำหรับการเดินทางทางรถยนต์นั้น ก็มีถนนชั้นหนึ่งให้เลือกได้ถึง ๒ สายด้วยกัน คือสายหนึ่งไปทาง สระบุรี ไชยบาดาล วังชมพู เพชรบูรณ์ หล่มสัก พิษณุโลก อีกสายหนึ่งไปทางอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท นครสวรรค์ กำแพงเพชร สุโขทัย ถึงพิษณุโลกได้เช่นกัน สำหรับทางเครื่องบินนั้น มีเครื่องบินของบริษัทเดินอากาศไทยจากกรุงเทพมหานคร ถึงเชียงใหม่แวะลงพิษณุโลกทุกวัน

ในการเดินทางไปเที่ยวชมโบราณวัตถุสถานในจังหวัดพิษณุโลก หรือเมืองสองแควนั้น ถ้าจะให้ได้รับความรู้เป็นพื้นฐานก็ควร จะทราบเรื่องราวในอดีตของพิษณุโลกเสียก่อน ซึ่งจะได้กล่าวตาม ลำดับไป

จากโบราณวัตถุสถานที่เก่าแก่ที่สุดที่เหลืออยู่ที่วัดจุฬามณี คือซากพระปรางค์ติดกับวิหาร ซึ่งก่อสร้างด้วยศิลาแลง ทั้งยัง ก่อศิลาแลงดังกล่าวโดยไม่ใช้ปูนสออีกด้วย น่าเชื่อได้อีกอย่างหนึ่ง ว่าโบราณสถานแห่งนี้คงจะสร้างขึ้นในสมัยลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๗๐๐ และคงจะเป็นฝีมือของพวกขอมเหมือนกับพระปรางค์ ที่ลพบุรีและที่อื่นๆ ที่เข้าใจกันว่า ขอมได้สร้างไว้ สำหรับบริเวณ วัดจุฬามณีนี้คงจะเป็นเมืองเมืองหนึ่งในสมัยนั้นด้วยก็ได้ และคง

เป็นเมืองเล็กๆ ไม่ใหญ่โตมากนัก อาจกล่าวได้ว่า เป็นเมืองเก่าแก่ที่สุดของเมืองพิษณุโลกก็ได้ และอาจมีชื่อว่าเมืองสองแควมาตั้งแต่ตอนนั้นก็อาจเป็นไปได้เช่นกัน

ในเรื่องเกี่ยวกับเมืองโบราณวัดจุฬามณี ซึ่งอยู่ใต้ตัวเมืองพิษณุโลกในปัจจุบันไปราว ๕ กิโลเมตรนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือ เที่ยวตามทางรถไฟ ตอนหนึ่ง ขอคัดมาลงไว้ ซึ่งมีข้อความดังนี้

“เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลก ตอนก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยา นั้น มีหลักฐานปรากฏว่า เมืองพิษณุโลกนี้พวกขอมสร้างแต่ในชั้นเดิมจะเรียกว่าเมืองอะไรหาทราบไม่ ปรากฏหลักฐานแต่ว่าเมืองเดิมอยู่ริมน้ำข้างฝั่งตะวันออกที่ตรงวัดจุฬามณี ใต้เมืองเตี้ยวันลงไปทางลำน้ำประมาณ ๘ กิโลเมตร เพราะยังมีเทวสถานของขอมซึ่งแก้ไขแปลงเป็นพระปรารักษ์วัดจุฬามณีปรากฏอยู่เป็นสำคัญ แต่เทวสถานนั้นเป็นพระปรารักษ์ขนาดย่อมยอดเตี้ย ส่อให้เห็นว่า เมืองพิษณุโลกเมื่อครั้งขอมเป็นแต่เมืองน้อย คงเป็นเพราะในสมัยนั้นที่แผ่นดินยังลุ่มเป็นทะเลอยู่มาก ตรงที่สร้างเมืองเห็นจะเป็นชายทะเลทางข้างตะวันออก . . .”

ดังนั้นจึงพอสันนิษฐานได้ว่า พิษณุโลกเคยเป็นเมือง

โบราณมาก่อน ซึ่งคงจะตรงกับในสมัยลพบุรี คือ ราว พ.ศ. ๑๕๐๐
- ๑๗๐๐

ต่อมาในสมัยสุโขทัย เข้าใจว่าพระมหากษัตริย์ราชธานีไท่
ทรงสร้างเมืองขึ้นใหม่ โดยย้ายจากเมืองที่ขอมสร้างไว้เดิมที่
บริเวณวัดจุฬามณี มาสร้าง ณ ที่ที่พบคูเมือง กำแพงเมือง และ
โบราณวัตถุสถานต่างๆ ในปัจจุบัน หลักฐานที่ค้นพบอื่นๆ
ก็ได้แก่ศิลาจารึก และข้อความที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือ ซึ่ง
มีข้อความที่ตรงกันหลายอย่าง เช่นการหล่อพระพุทธรชินราช พระ-
พุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดา ส่วนที่ต่างกันนั้น คือปีที่สร้าง
เช่น พงศาวดารเหนืออ้างว่า หล่อพระพุทธรชินราช พระพุท-
ธรชินสีห์ ราว พ.ศ. ๑๕๐๐ ซึ่งเป็นระยะก่อนสมัยสุโขทัย ถึง ๓๐๐ ปี
เป็นต้น

สำหรับข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกนั้น ได้กล่าวถึง
สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชธานีไท่ทรงสร้างเมืองสองแควขึ้นและเหตุที่
ใช้ชื่อว่า เมืองสองแควนั้น เข้าใจว่าคงจะเป็นเพราะเมืองสองแคว
ตั้งอยู่ระหว่างกลางของลำน้ำ หรือแคว ๒ สาย คือแควใหญ่ (แม่-
น้ำน่านเดิม) กับแควน้อย สำหรับแควใหญ่อยู่ทางตะวันตกของ
เมือง ส่วนแควน้อยอยู่ทางตะวันออกของเมือง แต่ปัจจุบันนี้
แควน้อยที่อยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง ได้สิ้นเขินไปมากแล้ว

คือลำน้ำแควน้อยได้เปลี่ยนไปไหลออกแม่น้ำน่านเหนือตัวเมือง พิษณุโลกขึ้นไปราว ๑๐ กิโลเมตร ซึ่งลำน้ำแควน้อยเดิมมันอยู่ทางตะวันออกของเมือง แล้วไปไหลออกแม่น้ำน่านทางใต้ของตัวเมืองพิษณุโลก ดังนั้น ชื่อเมือง “สองแคว” ก็ตั้งขึ้นในสมัยโบราณนั้นจึงน่าจะตั้งชื่อตามเหตุผลที่กล่าวมาแล้วนั้นเอง ส่วนชื่อเมือง “อกแตก” นั้น ก็เนื่องมาจากมีการขุดคุ้ยเข้ามาในตัวเมือง เพื่อให้ชาวเมืองได้มีน้ำใช้ แต่น้ำใต้ไหลมาทางคูใหม่มากขึ้น จนทำให้แม่น้ำน่านเดิมตื้นเขิน และคูที่ขุดใหม่จึงกลายเป็นแม่น้ำน่านไปในปัจจุบัน ดังนั้นตัวเมืองจึงมีอยู่ทั้งสองฟากแม่น้ำ จึงนิยมเรียกกันว่าเมือง “อกแตก” กันมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน

จึงพอจะเชื่อได้อย่างหนึ่งว่า ณ ที่พิษณุโลกปัจจุบันนี้ เคยเป็นเมืองมาก่อน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยและชื่อเมืองในสมัยนั้น มีชื่อว่า “เมืองสองแคว” ส่วนชื่อ “เมืองอกแตก” นั้น คงนิยมเรียกกันเองในตอนหลัง ที่นี้มาถึงปัญหาที่ว่า “เมืองพิษณุโลก” นั้น เรียกกันมาตั้งแต่เมื่อใด หรือเปลี่ยนชื่อมาจากเมืองสองแควมาเป็นเมืองพิษณุโลกเมื่อใดในเรื่องนี้ยังหาหลักฐานแน่นอนยังไม่ได้ ท่านผู้รู้หลายท่านก็มีเหตุผลน่าเชื่อถือได้ แต่ในพงศาวดารเหนือกล่าวไว้ว่า เมื่อพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกทรงสร้างเมืองขึ้นนั้น ได้ทรงปรึกษาพราหมณ์ ๆ ทูลว่า เสด็จมาถึงยามพิษณุ จึงขนาน

นามเมืองว่า “**พิษณุโลก**” และยังมีอีกนามว่า “**โคมบุรี**” ด้วย นี่ก็เป็นข้อความที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือ ซึ่งแตกต่างไปจากศิลาจารึกที่กล่าวแล้วในตอนต้น แต่ก็น่าจะคิดว่าจะจริงเพียงใด เพราะพงศาวดารเหนือเพิ่งแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐ ตรงกับรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง

อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า ชื่อเมืองสองแควคงจะเปลี่ยนมาเป็นเมืองพิษณุโลกในสมัยอยุธยา เพราะในศิลาจารึกสุโขทัยไม่มีเรียกชื่อพิษณุโลกเลย และสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ก็ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า เปลี่ยนชื่อเมืองสองแควมาเป็นเมืองพิษณุโลกในสมัยอยุธยาเช่นกัน ดังนั้น จึงน่าจะเชื่อได้เช่นนั้น

สำหรับใน **สมัยอยุธยา** นั้น เมืองพิษณุโลกปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติหลายตอนด้วยกัน ซึ่งเป็นพระราชพงศาวดารที่น่าเชื่อถือได้พอสมควร และยังปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาด้วย จะได้กล่าวถึงเรื่องราวของเมืองพิษณุโลกในสมัยอยุธยาต่อไป

เริ่มแรก คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พ่วง) ได้ไปตีเมืองพิษณุโลกได้เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๙ ต่อมา พ.ศ. ๑๙๖๒ สมเด็จพระอินทราชาได้เสด็จขึ้นไปปราบจลาจลที่เมืองพิษณุโลก ต่อมา

ถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช (เจ้าสามพระยา) ที่ ๒ (พ.ศ. ๑๙๖๗ - ๑๙๙๑) พระองค์ได้รวมหัวเมืองเหนือเป็นมณฑลเดียวกัน แล้วทรงตั้งพระรามศวร (สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก เมืองพิษณุโลกจึงเป็นราชธานีฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่นั้น พ.ศ. ๑๙๘๑ เป็นต้นมา

ต่อมาเมื่อพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เสด็จสวรรคต สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ต้องเสด็จจากเมืองพิษณุโลกไปครองกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๑ จึงทำให้เจ้าเมืองเชียง (สวรรคโลก) เอาใจออกห่างไปเข้ากับพระเจ้าคิโลกราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ และยังยกกองทัพมาตีเมืองพิษณุโลก แต่ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จจากกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปประทับอำนวยการศึกอยู่ที่เมืองพิษณุโลกเนื่อง ๆ เพราะต้องทำสงครามกับเมืองเชียงใหม่ แต่เมื่อเสร็จสงครามแล้ว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชดำริว่า ถ้าเสด็จลงมาประทับ ณ กรุงศรีอยุธยาอย่างเดิม พวกเชียงใหม่ก็จะยกกองทัพมาตีเมืองพิษณุโลก และเมืองเหนืออื่น ๆ อีก จึงเลยเสด็จประทับเสวยราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุโลกเสียเลย กรุงศรีอยุธยาจึงเสมือนเป็นเมืองลูกหลวงของเมืองพิษณุโลกไป

จึงกล่าวได้ว่า ในตอนนั้นเมืองพิษณุโลกจึงกลายเป็นราชธานี

ของไทยไป ซึ่งมีระยะเวลานานถึง ๒๕ ปีทีเดียว คือจนกระทั่ง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑ และ พระเชษฐาได้ครองเมืองพิษณุโลก แต่เป็นเพียงราชธานีฝ่ายเหนือ ของกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาหลายรัชกาล

จนกระทั่งถึงรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตรงกับ พ.ศ. ๒๐๙๑ พระองค์ทรงตั้งขุนพิเรนทรเทพราชบุตรเขยเป็นพระมหา-
 ธรรมราชาขึ้นไปครองมณฑลฝ่ายเหนืออยู่ ณ เมืองพิษณุโลก และ
 ตอนหนึ่งตอนที่พม่ายกกองทัพมาตีเมืองไทย พระองค์จึงโปรดให้
 เตรียมป้องกันเมืองต่างๆ ให้มั่นคง แต่เมืองพิษณุโลกก็เสียแก่
 พม่าจนได้ในปี พ.ศ. ๒๑๐๖ และในปี พ.ศ. ๒๑๐๙ ก็ถูกกองทัพ
 เวียงจันทน์ยกมาตีอีก แต่พระมหาธรรมราชารักษามืองไว้ได้
 เมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้ในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ แล้ว พม่าให้พระ-
 ธรรมราชาครองกรุงศรีอยุธยา และทรงให้สมเด็จพระนเรศวร
 ครองเมืองพิษณุโลกแทน เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศ
 เมืองไทยเป็นอิสระภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๗ แล้ว จึงให้กวาดต้อน
 ผู้คนหัวเมืองมณฑลฝ่ายเหนือลงมารวบรวมต่อสู้พวกข้าศึกที่กรุง-
 ศรีอยุธยาเพียงแห่งเดียวจึงปล่อยให้เมืองพิษณุโลกร้างไปถึง ๘ ปี
 ต่อจากนั้นเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาสวรรคต สมเด็จพระ-
 นเรศวรได้ครองกรุงศรีอยุธยา จึงโปรดให้ยกเมืองพิษณุโลกเป็น

เมืองเอกทางภาคเหนือมีผู้สำเร็จราชการมียศเป็นเจ้าพระยา

จากนั้นมาจนกระทั่งถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์ได้เสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองพิษณุโลกในเวลาที่ทำสงครามกับเชียงใหม่ถึง ๒ ครั้งด้วยกัน คือ ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๓ และครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๔ และอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๕ พระองค์ได้เสด็จมานมัสการพระพุทธชินราช และพระพุทธชินสีห์

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๓ พระองค์ได้เสด็จมาสมโภชพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ ๓ วัน และโปรดให้ทำบานประตูประดับมุกวิหารพระพุทธชินราชด้วย

เมืองพิษณุโลกเกี่ยวข้องกับสงครามอีกครั้งหนึ่ง ก็คือ ตอนที่พม่าตีกรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว เจ้าพระยาพิษณุโลกก็ตั้งตัวเป็นอิสระ และถูกเจ้าพระยาฝางยกกองทัพมาตีเมืองพิษณุโลกแต่ตีไม่ได้ ต่อมาเจ้าพระยาพิษณุโลก ทำพิธีราชาภิเษก ตั้งตัวขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่อยู่ได้เพียง ๗ วัน ก็ถึงพิราลัย พระเจ้าฝางได้ทิ้งยกทัพมาตีอีก และตีได้เมืองพิษณุโลก จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้ากรุงธนบุรี จึงตีเมืองพิษณุโลกได้อีกครั้งหนึ่ง และให้เมืองพิษณุโลก เป็นหัวเมืองเอกอีกเช่นเคย จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๑๘ อะแซห่วนก็ แม้ทัพพม่ายกมาตีเมืองพิษณุโลกอีก คราวนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ตำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาจักรี ได้ต่อสู้ป้องกันเมืองเป็นสามารรถ เมืองพิษณุโลกถูกล้อมอยู่ ๔ เดือน จึงตีเมืองพิษณุโลกได้ และได้เผาเมืองพิษณุโลกเสียทั้งหมด นอกจากบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเท่านั้น ที่ไฟไม่ไหม้มากนัก

จึงกล่าวได้ว่า เมืองพิษณุโลกได้ยับเยินมากที่สุดทีเดียวในตอนนั้น ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มิได้ทำนุบำรุงเพราะถูกพม่ายกกองทัพมาตีอีก และโปรดให้รื้อกำแพงเมืองพิษณุโลก และป้อมต่างๆ เพราะเกรงว่าพม่าจะยึดเป็นที่มั่น จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์ได้โปรดให้ยกฐานะเมืองพิษณุโลกขึ้นเป็นมณฑล เรียกว่ามณฑลพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ มีเมืองที่ขึ้นอยู่ในความปกครองของมณฑลพิษณุโลกหลายเมืองด้วยกัน และมีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้สำเร็จราชการมณฑล ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการเปลี่ยนคำที่เรียกว่า “เมือง” เป็นเรียกว่า “จังหวัด” ทั่วประเทศ เมืองพิษณุโลกจึงถูกเปลี่ยนเป็นจังหวัดพิษณุโลก ขึ้นกับมณฑลพิษณุโลกอย่างเคย จนกระทั่งปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้มีการยุบเลิกมณฑลทั่วราชอาณาจักร มณฑลพิษณุโลกจึงเป็นแต่เพียงจังหวัดพิษณุโลกอย่างเดียว สำหรับในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ พระมหากษัตริย์เกือบทุกพระองค์ได้เสด็จจังหวัดพิษณุโลก และเสด็จ

นมัสการพระพุทธชินราชด้วย

เท่าที่กล่าวมาเสียก็ยาวนานก็ต้องการให้ท่านผู้อ่านหรือท่านที่จะไปเที่ยวชมโบราณวัตถุสถานเมืองพิษณุโลก หรือเมืองสองแคว ได้ทราบเรื่องราวของเมืองนี้ในอดีตนั่นเอง ซึ่งก็คงจะทราบแล้วว่าเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในอดีต และยังคงเป็นราชธานีของไทยหรือเมืองหลวงของไทยมาชั่วระยะเวลาหนึ่งอีกด้วย ซึ่งก็เป็นสิ่งแน่นอนเหลือเกิน เมืองพิษณุโลกจะต้องมีโบราณวัตถุสถานที่เก่าแก่เหลืออยู่ให้เราได้ชม และได้ศึกษาหาความรู้ ถึงแม้จะมีไม่มากนัก แต่ก็ไม่สามารถจะเที่ยวชมได้ภายในวันเดียวอย่างทั่วถึงแน่นอน

ผู้เขียนจะได้แนะนำให้ท่านผู้อ่านและท่านที่จะไปเที่ยวชมโบราณวัตถุสถานได้ทราบพอสังเขปเสียก่อนว่า มีโบราณวัตถุสถานที่ใดบ้างที่ควรจะไปชม ถ้ามีเวลาเพียงวันเดียว ผู้เขียนขอแนะนำว่าควรจะไปนมัสการพระพุทธชินราชที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเสียก่อนจากนั้นก็ชมโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งเก็บไว้ในวิหารคตของบริเวณวัดนั่นเอง แล้วอาจจะชมพระปรางค์ พระพุทธชินสีห์พระศรีศาสดาจำลอง (องค์จริงนำมากรุงเทพมหานครแล้ว) พระอัฐจารสและเนนิวิหารกำห้อง พระเหลือ พระอุโบสถ เป็นต้น ถ้าจะชมอย่างละเอียดแล้วคิดว่าจะชมเพียงชั่วโมงเดียวออกจะน้อย

ไป จากนั้นก็เลยไปชมวัดนางพญา และวัดราชบูรณะเสียเลย เพราะอยู่ใกล้กับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุนั่นเอง โดยเฉพาะวัดราชบูรณะนั้น มีจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ และพระวิหารอีกด้วยซึ่งน่าชมอย่างยิ่ง ต่อจากนั้นก็เลยข้ามสะพานนเรศวรไปพระราชวังจันทร์ ซึ่งปัจจุบันไม่มีซากอะไรเหลือไว้เลย และกลายเป็นโรงเรียนไปเสียแล้ว แต่ก็ไม่เสียเที่ยวที่เดินทางไปถึง เพราะจะได้สักการะพระพุทธรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่อยู่ในบริเวณพระราชวังจันทร์นี้ด้วย คราวนี้ถ้าอยากจะชมบริเวณเมืองโบราณ ว่ามีคูเมืองกำแพงเมืองที่ไต่บ้าง ก็พอจะมีเหลือให้ดูได้บ้าง คือคูเมืองที่หลังวิทยาลัยปิบูลสงคราม กำแพงเมืองที่ข้างกองบังคับการตำรวจภูธรเขต ๖ และที่วัดโพธิญาณ เห็นอวัดพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้นไปไม่ไกลนัก เท่านั้นคงมีเวลาเหลืออยู่บ้าง ก็อาจจะเลยไปวัดจุฬามณี ซึ่งห่างจากตัวเมืองพิษณุโลกลงไปทางใต้ประมาณ ๔ กิโลเมตร ผู้เขียนคิดว่าหนึ่งวันคงจะเหนื่อยพอแล้ว สำหรับการชมโบราณวัตถุสถานของเมืองสองแคว

ถ้าหากท่านมีเวลาอีกสัก ๑ วัน ต้องการจะชมให้มากขึ้น ก็ยังมีวัดที่สำคัญ ๆ ที่มีโบราณวัตถุสถานที่น่าชมอีกหลายวัด ซึ่งแต่ละวัดอยู่ในตัวเมืองก็มี อยู่ในนอกตัวเมืองก็มีแต่ก็ไม่ไกลมากนัก เช่น วัดอรุณญิก วัดธรรมจักร วัดท่ามะปรางค์ วัดชีปะขาวหาย

วัดจอมทอง และวัดสะกดน้ำมัน และยังมีวัดร้างที่น่าสนใจอีก เช่น วัดวิหารทอง วัดศรีสุคต วัดหลังศาล วัดน้อย และวัดเจดีย์ยอดทองเป็นต้น ก็เป็นอันว่าใช้เวลา ๒ วัน สำหรับการชมเมืองพิษณุโลก ซึ่งน่าจะชมได้ทั่วถึงพอสมควร

เท่าที่กล่าวมานั้นเฉพาะตัวเมืองพิษณุโลก และบริเวณใกล้เคียงเท่านั้น ความจริงจังหวัดพิษณุโลกยังมีอำเภอต่างๆ ที่น่าจะเดินทางไปเที่ยวชมโบราณวัตถุสถานได้อีก เช่น อำเภอนครไทย ซึ่งเคยเป็นเมืองโบราณมาก่อน ยังมีคูเมือง และกำแพงเมืองและวัดเก่าๆ เหลืออยู่หลายวัด และถนนที่ไปอำเภอนครไทยนี้ผ่านอำเภอวังทองก่อน อาจจะแวะอำเภอวังทองเสียก่อนก็ได้ ที่อำเภอวังทองนี้ อาจจะขึ้นไปชมวัดร้างบนยอดเขาสมอแครง ซึ่งเข้าใจกันว่าบริเวณเขาสมอแครงนี้เคยเป็นเมืองโบราณมาก่อน รวมแล้วการเดินทางไปอำเภอวังทอง และอำเภอนครไทยอาจจะใช้เวลาภายใน ๑ วันก็คงจะพอ นอกจากอำเภอทั้งสองนี้แล้ว ถ้ามีเวลาอีกสัก ๒-๓ วัน ก็อาจจะเดินทางไปยังอำเภออื่นๆ อีกก็ได้ เช่น อำเภอพรหมพิราม ซึ่งมีวัดที่น่าสนใจอยู่วัดหนึ่ง คือ วัดวัดไผ่ขอน้ำ มีจิตรกรรมฝาผนังราวสมัยรัชกาลที่ ๔ อยู่ด้วย และมีวัดสำคัญที่น่าดูอีกหลายวัดซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่าน ถ้าเดินทางไปหน้าแล้วจะได้ข้ามสะพานไม้ที่ทอดข้ามแม่น้ำน่านด้วย ส่วนที่

อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอบางกระทุ่ม และอำเภอบางระกำ ก็มี
โบราณวัตถุสถานในวัดต่างๆ ที่น่าสนใจอีกเช่นกัน

เท่าที่กล่าวแนะนำกันมาทั้งหมดนี้ เป็นเพียงคร่าวๆ พอให้
ทราบเมืองพิษณุโลก หรือเมืองสองแควนั้น มีโบราณวัตถุสถาน
ที่น่าชม น่าศึกษาหาความรู้อย่างยิ่งสำหรับรายละเอียดนั้น ท่าน
ผู้อ่านก็คงจะได้อ่านตามลำดับไป.